

Komplex referálási irányelvek – hatékony referálás

Hatékony referálás csak korszerű, komplex irányelvek alapján lehetséges. Ezek megalkotásához a meglevő tapasztalatok felhasználása mellett újra végig kell gondolni a referálás folyamatának fő lépéseit és az információsűrités műveleteit, figyelembe véve a referátum relatív függőségét és önállóságát. Mindezeknek vissza kell tükröződniük az irányelvekben is. Ugyancsak új ismereteinkre alapozva kell meghatározni az irányelvekben a készítendő referátumoknak szánt funkciókat és a megkövetelhető informativitást, továbbá a referátum alapszerkezetére, fő tartalmára vonatkozó elvárásokat.

Az információs intézmények gyakran csak szóban, néha írott *irányelvek* formájában próbálják referálóiakat eligazítani az elkészítendő referátumokkal szemben támasztott követelményekről, mégis, a gyakorlatban a referátumoknak csak egy része épül fel a szabályokhoz igazodva. Nemzetközi tapasztalatok is mutatják, hogy maguk az irányelvek sem adnak minden kérdésben elegendő útmutatást, sőt a szabályok konkrét megfogalmazásával szembeni szkepszist érezhetjük ki belőlük. A bennük foglalt követelmények egy része a gyakorlat számára semmit sem mond, hiszen nehéz bármit is kezdeni az olyanfajta elvárásokkal, mint "a referátum legyen rövid, tömör, lényegretörő, informatív".

Ahhoz, hogy lényegi változást érthessünk el a referálás területén, szabályok olyan *összetett rendszerét* kell megalkotnunk, amely minden lényeges kérdésben kielégítő eligazítást ad. Ez a szükséglet akkor is fennáll, ha sok fogalmunk meghatározása hiányzik, vagy pontatlan, másrészt viszont a meglevő irányelvek sok kérdésben útmutatást adnak.

Bár a referátum megnyugtató definíciója hiányzik, nem vezetne messzire, ha a vele kapcsolatos vitákkal foglalkoznánk. Érdemes viszont néhány olyan kérdést végiggondolnunk, amelyek megválaszolása fontos lehet egy referálási szabályrendszer megalkotásánál.

Ezek a kérdések a következők:

- ▶ a referálás folyamatának leírása,
- ▶ az információsűrités műveletei,
- ▶ a referátum funkciói,
- ▶ a referátum függősége és önállósága,
- ▶ az indikativitás-informativitás,
- ▶ az autoreferátumok.

A referálás jövője

Szükség lesz-e a jövőben referálásra, referátumokra? Erre a kérdésre egyértelmű igennel válaszolhatunk. A referátum nyomtatott, papírhordozójú

formája valószínűleg el fog tűnni, géppel olvasható formája viszont bizonyosan tovább él majd akár úgy, hogy a referáló adatbázisok átveszik az ugyancsak elektronikus úton megjelenő folyóiratok szerzői összefoglalóit, akár referáló szolgáltatások közbeiktatásával. Ez utóbbiak ugyanis a jövőben is életképesek lesznek mindaddig, amíg a nyelvi korlát ott áll az információ terjedésének útjában. Bármelyik esetet vesszük is figyelembe, referálási irányelvekre szükség lesz.

Az igazából még csak gyermekcipőben járó automatikus referálásnak is tekintetbe kell vennie valamilyen módon az intellektuális referálás tapasztalatait, ráadásul igazán jó minőségű referátumokat az intellektuális kontrollt is alkalmazó rendszerektől várhatunk.

A referálási folyamat

A referálás folyamata több, egymástól élesen nem elválasztható, gyakran sorrendiséget is cserélő rész-folyamatra bomlik. Az első fázisban a referáló a *felhasználói igényeket* igyekszik felmérni, és egy ezeknek megfelelő belső programot alakít ki. A felhasználói igények ismeretében lehet meghatározni a készítendő referátum funkcióját, informativitását.

Ezekkel az igényekkel összhangban, de az adott információsztolgáltató intézmény lehetőségeinek függvényében határozható meg a referátum hossza és részben (a hagyományok adta megkötések nyomán) stílusa is. A referátumkészítést mindezeket kívül befolyásolhatják a referáló munkakörülményei és a rendelkezésre álló idő is. Kiemelt figyelmet érdemel az általános és szakmai ismereteknek, íráskészségnek és referátumkészítési gyakorlatnak, képességnek az a "készlete", amellyel a referáló rendelkezik.

A referálás "hétköznapijaiban" a referáló (esetleg többször is) *elolvassa* az elsődleges szöveget úgy, hogy tartalmát megértse, majd *jegyzeteket* készít tar-

talmi csomópontjairól. Az olvasásban nagy segítségére van az eredeti szöveg tagolása, tipográfiaiilag is kiemelt fejezetcímei. A bevezető részek inkább csak tájékozódását szolgálják; vigyázni kell rá, hogy ezek ne kerüljenek be a referátumba a szükségesnél nagyobb arányban. Fokozott figyelemben kell viszont részesítenie az eredményeket, következtetéseket tárgyaló fejezeteket. A referálás gyakorlatában sűrűn alkalmazott munkamódszer, hogy az elsődleges szövegből több-kevesebb változtatással mondatokat vesznek át.

A referálás folyamata a maga komplexitásában a szövegértés modelljével írható le a legjobban. Ez a modell az ún. *makrostruktúra-elméletre* épül, amely megőrzi és továbbfejleszti a transzformációs generatív grammatika felszín és mélyszerkezet fogalmát, az előbbi *mikrostruktúrának*, az utóbbit *makrostruktúrának* nevezve.

A szövegértés egyik feltétele, hogy folyamatában nyelven kívüli, konvencionális tudást, a világról alkotott általános és a szöveg megkövetelte speciális (szak)ismeretet vigyünk be. Ennek segítségével hipotéziseket alkotunk az adott szöveg *állandó* tartalmáról és esetenként *változó* jelentéseiről. Hipotéziseinket közben folyamatosan ellenőrizzük. A megértés végső soron az a képességünk, hogy a tartalmat és jelentést a felesleges információ kihagyásával, "ellenőrzött felejtésével" *kivonatba* tudjuk sűríteni. Ez azt is feltételezi, hogy egy-egy szöveg az aktuális igényektől és céloktól függően többféleképpen kivonatható.

A referálás során a fenti célok és követelmények határozzák meg az adott kivonat létrejöttét.

A jegyzetkészítéskor a referáló az elsődleges szöveg makrostruktúráit leginkább reprezentáló mondatokat veszi át, illetve fogalmazza meg. A referátum végleges szövegének megalkotásakor ezeket mikroszinten is összekapcsolja, új szöveget hozva így létre.

A referálás folyamatához természetesen hozzátartozik a többszöri ellenőrzés és újrafogalmazás is.

A kommunikáció szokásos folyamatával szemben a referálás esetében nemcsak a feladó (adó) és címzett (vevő) között lezajló folyamatokkal, illetve nemcsak e két résztvevő ismereteivel és tevékenységével kell számolnunk, hanem a referáló közbeiktatásával is. Itt ugyanis másodlagos kommunikációról van szó, amely az elsődlegesre épül, de attól idegen, *kívülről bevitt* tényezőket is tartalmaz. A referáló nem avatkozhat be az elsődleges kommunikációba, a másodlagosnak viszont egyik meghatározó tényezője.

Nem szabad elfeledkeznünk ugyanakkor arról sem, hogy a referálás kétirányú folyamat, azaz információk kihagyása mellett a szükséges információt meg kell őriznünk, és erre szabályokat is kell alkotnunk.

A referálási irányelvek (és különösen a szerzői összefoglalókra vonatkozó előírások) azt a követelményt állítják a referátum elé, hogy az ismertett vizsgálat céljáról, módszereiről, eredményeiről, következtetéseiről informáljon. A kísérletes vizsgál-

latokról tudósító cikkek hagyományos szerkezete éppen a fentieknek felel meg, azaz az eddigi ismereteket, a központi problémát és az elérendő célokat kijelölő *bevezetés*, az alkalmazott módszereket és a vizsgálati mintát bemutató *anyag és módszer*, a kvantitatív és/vagy kvalitatív eredményeket felsoroló *eredmények*, továbbá *megbeszélés* (diszkusszió) fejezetekre tagolódik. Utóbbi az összevetéseket, a levonható következtetéseket és a további kutatási, vizsgálati irányok kijelölését tartalmazza. Ez ismét sajátos kettősségről tanúskodik, hiszen az elsődleges dokumentum fejezetcímei az információ kiválogatásánál támpontul is szolgálnak ugyanakkor, amikor a referátum alapvető szerkezetét meghatározzák.

Speciális dokumentumtípusok esetén módosulhat a referátum szerkezete: pl. szemléknél a módszertani részbe az ismertett cikkek kiválasztásának és az adatgyűjtésnek a szempontjai kerülnek.

A fenti alapstruktúra változata a következő szerkezet is: a probléma megoldásának ismert változata, problémafelvetés, célkitűzés, javasolt megoldás, a javasolt megoldás értékelése, a javasolt megoldás sajátosságai, eredmények, ajánlások, következtetések. Ezek a tartalmi szempontok az elsődleges szöveg mikroszintjén megjelenő *klisék* (pl.: tehát..., következésképpen...) és *szókapcsolatrendszer*ek (pl. aktualitás: aktualissá válik, aktuális probléma, aktualissá tesz) alapján részben felismerhetők.

Az információsűrítés műveletei

A szövegértés során létrehozott kivonatokhoz négy alapvető művelet végrehajtásával jutunk el.

A *kihagyás* a fölösleges információ elhagyása.

A *válogatás* mintegy a kihagyás pozitív ellentettje, azaz a szükséges információ kiválogatás utáni tárolása.

Az *általánosítás* és az *újraserkesztés* is rokon műveletek. Az előbbi az egyedi tények magasabb szintű helyettesítése, az utóbbi expliciten ki nem fejezett, de a szövegbe beleérthető állítások megfogalmazása.

Ezek a műveletek a referáláskor is alkalmazhatók, hiszen a referálás is speciális eszközöket igénylő kivonathozás. Ugyanakkor e műveletek mellett alapvetően a referálásban alkalmazható, kevésbé átfogó és általános műveleteket is kell használnunk. Ezek szabálynak, utasításnak tekinthetők, és részben a hagyományos referálási irányelvekben is megfogalmazódtak.

A *redukció* a kihagyás-válogatás konkretizálása. Szabályai:

- ▶ az eredményről kell tudósítani, nem létrejöttének módjáról;
- ▶ a már említett tények mellől elhagyhatók a példák, a bizonyítás, definíciók, a (kiegészítő) magyarázatok és specifikációk;
- ▶ a semmitmondó jelzők törölhetők;

- ▶ grafikonok, táblázatok, hivatkozások ne legyenek a referátumban;
- ▶ amit a szerző maga is kevésbé fontosnak ítél, kihagyható;
- ▶ kihagyható, ami magától értetődik;
- ▶ célszerű elhagyni a marginális kérdések tárgyalását;
- ▶ viszonyulásunk legyen pozitív, azaz kihagyható, amit nem végeztek el, nem vizsgáltak;
- ▶ az osztályt, csoportot vegyük, ne egyedi összetevőit.

A *kondenzáció* olyan összevonás, amelynek során nem vész el explicit információ. Szabályai:

- ▶ használjon az eredeti helyett annál rövidebb, tömörebb rokon értelmű szót, kifejezést;
- ▶ ne ismételje azt, amit már tartalmaz egy fogalom meghatározása;
- ▶ ne mondja el ugyanazt kétszer;
- ▶ hagyja el a retorikus fordulatokat;
- ▶ használjon a tények megnevezésére rövid közös jellemzőket.

A *tisztázás* műveletei alapvetően a hagyományos referálási irányelveken alapulnak. Szabályai:

- ▶ találjon az eredeti helyett precízebb kifejezést;
- ▶ definiálja a súlyponti fogalmakat, ha szükséges;
- ▶ ha (az eredetiben) nem található valaminek a világos megfogalmazása, kihagyható;
- ▶ ha egy rövidítés nem eléggé közzismert, meg kell adni a feloldását;
- ▶ használjon szabványos terminológiát.

A szöveg *újrászervezése* és a *stilizálás* szabályai közül kiemelendők a következők:

- ▶ szervezze újra a szöveg kohézióját és szerkezetét,
- ▶ szervezze újra a mondat szerkezetet,
- ▶ oldja fel a nehézkes szerkezeteket,
- ▶ kapcsolja össze az analóg állításokat.

Látható, hogy a fentiek nem mindig jelentenek kötelezően elvégzendő műveleteket. Néhányszor eleve is tartalmaznak feltételeket, de megfogalmazásukat gyakran a következővel egészíthetnénk ki: "...ha szükséges..."

A referátum funkciói

A referáló szolgáltatás céljaitól függően a referátumoknak szánt funkciók is különbözőek lehetnek. A referátum betölthet *jeladó* (szignaletikus) funkciót. Ez úgy alakult ki, hogy a folyóiratokban a cikkeket együtt publikált (azokat legtöbbször megelőző), főként a szerző által készített referátumok segítették az olvasót abban, hogy eldönthesse, érdemes-e az egész cikket elolvasnia. Ez a funkció mindmáig tovább él.

Ezzel a funkcióval együtt, erre épülve jelenik meg a *visszakeresésben* való felhasználás, amely azonban magasabb követelményeket támaszt a referátummal szemben. Az információkeresés csak indexek és referátumok együttes felhasználásával lehet igazán eredményes, ami – mutatis mutandis – a gépi

keresésre is érvényes. A keresés első lépésében kapott viszonylag nagy számú közlemény közül a leginkább szükségesek a referátumok segítségével választhatók ki.

A visszakereső jelleg nagyobb hangsúlyt kapott azáltal, hogy a referátumok egyre nagyobb számban érhetők el géppel olvasható formában. Gyakori, hogy a nyomtatott bibliográfiák csak bibliográfiai leírásokat tartalmaznak, míg gépi megfelelőjük referátumokat is.

Ahogy sok más kérdésben, a referátum funkciójával kapcsolatban is gyakoriak a viták. Ezek akkor éleződnek ki igazán, ha feltesszük a kérdést, *helyettesítheti-e* a referátum az elsődleges dokumentumot, szükségtelem-e annak elolvasását. Erre csak akkor lehet képes a referátum, ha az eredeti (fizikailag vagy nyelvi szempontból) nehezen érhető el, és a felhasználó érdeklődésének periferiájára eső témát fejt ki, továbbá ha a referátum legalább a visszakereső funkció betöltésére képes.

A referátum függősége és önállósága

A referálás folyamatának leírásából is jól látszik, hogy a referátum egyrészt függ az elsődleges dokumentumtól, másrészt viszonylagosan önálló. A függőség elsősorban tartalmi természetű: az elsődleges dokumentum és a referátum tartalmi előképe egy és ugyanaz a valóság.

A *visszatükrözés* módja csak részben azonos, hiszen a referáló által a kommunikációba kívülről bevitt tényezők jelentős mértékben meghatározóak a referátum számára. Mivel az igények és célok függvényében az eredetiből más és más makrostruktúrákat vehetünk át, az ezek alapján megvalósuló referátumok mikrostruktúrája is különféle lehet. Ráadásul a referátumnak önmagában is érthetőnek kell lennie.

Indikatív és informatív referátumok

Az indikativitás-informativitás kérdéséhez is többféleképpen közelíthetünk. Ha a *funkció* kérdését tekintjük, azt mondhatjuk, hogy az indikatív referátumok a jeladás funkcióját hivatottak betölteni, míg az informatív referátumok a visszakeresést szolgálják.

Ha a *hosszúság-rövidség* szempontjából vizsgáljuk ezt a kérdést, megállapíthatjuk, hogy az informativitás növekedése a terjedelem növekedését vonja maga után.

A fenti két megközelítés elsősorban a célok megfogalmazását állítja a középpontba. Ha az eredményt, a kész referátumot próbáljuk vizsgálni, a *nyelvi* kifejezés mikéntjét kell nagyítóüveg alá vennünk, és ez a megközelítés segít a vegyes típusú, indikatív-informatív referátumok meghatározásában is. Ha tehát a megfogalmazást vesszük alapul, azt mondhatjuk, hogy az indikatív referátum kizárólag indikatív, az informatív referátum kizárólag informatív mondatok-

ból áll, míg a vegyes típusú referátumok mindkét típusú mondatot tartalmazhatnak.

Az *informatív mondat* olyan mondat, amelyet minden elsődleges szövegben is megtalálhatunk, míg az *indikatív mondat* minden esetben jelzi a másodlagosságot, mivel az elsődleges dokumentumra való hivatkozást tartalmaz, amelynek (gyakran rejtett, implicit) értelme a következő: "A (referált) dokumentum(ban)..."

Mindez azt is jelenti, hogy az indikatív mondatok nemcsak az elsődleges dokumentumból vett, hanem arra vonatkozó információt, azaz metainformációt is tartalmaznak.

A funkcionális és a formális, nyelvi megközelítés nem zárja ki egymást. Ha teljes mértékben informatív-nak azt a referátumot tekintjük, amely képes helyettesíteni az elsődleges dokumentumot, az ilyen referátumnak *modellszerűnek*, az eredeti "kicsinyített másának" kell lennie, figyelembe véve persze a szükségessé kihagyásokat.

Ez azt is jelenti, hogy az informatív referátum szövege elsődleges szöveggént is megállná a helyét, azaz egy informatív referátum szövegét *önmagában*, bibliográfiai leírás, szakjelzet stb. nélkül egy elsődleges szöveg mellé állítva, az előbbi rövidségén és tömörségén kívül kevés különbséget fedeznénk fel közöttük.

Az indikatív mondatokat is tartalmazó szövegeken persze már érezhető a másodlagos jelleg, a metainformáció jelenléte.

Az autoreferátumok

A referálással kapcsolatos vizsgálatokban kevés figyelmet kapott az elsődleges dokumentum szerzője által írt összefoglaló (autoreferátum) és a referáló készítette szöveg közötti *különbség* kérdése. Ez a különbség a referálási folyamatban gyökerezik. A szerző az elsődleges kommunikáció résztvevője és meghatározó tényezője, de nem vesz részt a másodlagosban, így nem viszi be oda azokat a külső, idegen tényezőket, amelyek azt jellemzik, ennél fogva az autoreferátumok autonómiája is kisebb.

Az autoreferátum alapvetően *jeladó* funkciójú összefoglalónak készül, és szerzője sokszor nincs annak tudatában, hogy azt másodlagos szolgáltatásokban is felhasználhatják, így a visszakereső funkciót is be kell töltenie.

Mit tartalmazzanak a referálási irányelvek?

A referáló szolgálatok gyakorlatát és a fentieket figyelembe véve a hatékony referálást elősegítő irányelveknek a következőket kell tartalmazniuk:

- ▶ a referáló szolgáltatás általános ismertetése,
- ▶ a dokumentumok válogatásának szempontjai,

- ▶ a készítendő referátumoknak szánt funkció(k),
- ▶ a referálás folyamatának leírása,
- ▶ a referálás gyakorlati lépései,
- ▶ a referátumok indikativitása-informativitása,
- ▶ az információsűrítés műveletei,
- ▶ a referátum alapszerkezete, fő tartalma,
- ▶ a referátum hossza,
- ▶ a speciális dokumentumtípusok referálásának sajátosságai,
- ▶ a referátum külső megjelenése (gépelés, bibliográfiai leírás, transliteráció stb.),
- ▶ a rövidítések használata, terminológia,
- ▶ általános stilisztikai előírások,
- ▶ a korrektúra.

Ha az indexelést és a referálást más-más személy végzi, célszerű az indexelési útmutatót is mellékelni.

Ma még nincs teljesen tisztázva, milyenek a *szabad szöveges* keresés számára ideális referátumok, de ennek felmérése után az irányelvekben ennek a szempontjait is figyelembe kell majd venni.

Irodalom

- [1] BEGHTOL, C.: Bibliographic classification theory and text linguistics: aboutness analysis, intertextuality and the cognitive art of classifying documents. = *Journal of Documentation*, 42. köt. 2. sz. 1986. p. 84–133.
- [2] BLUMENAU et al.: Formalizovannoe referirovanie s ispolzovaniem slovesnyh kliše (markerov). = *Naučno-tehničeskaâ informaciâ*, Ser. 2. 2. sz. 1981. p. 16–20.
- [3] VAN DIJK, T.: *Macrostructures*. Hillsdale, Erlbaum, 1980.
- [4] ENDES-NIGGEMEYER, B.: Referierregeln und Referate-Abstracting als regelgesteuerter Textverarbeitungsprozess. = *Nachrichten für Dokumentation*, 36. köt. 1. sz. 1985. p. 38–50.
- [5] ENDES-NIGGEMEYER, B.: Content analysis – a special case of text comprehension. = 44 th FID Conference and Congress, August 28–1 September, 1988. Pt.1, s.l., s.n., 1988. p. 207–216.
- [6] FEDOSUK, M. U.: O lingvističeskih kriterijah razgraničeniâ informativnyh i indikativnyh referatov. = *Naučno-tehničeskaâ informaciâ*, Ser. 2. 9. sz. 1978. p. 11–17.
- [7] GAVRILOV, L. A.: Referirovanie kak specializirovanaâ jazykovaâ deâtel'nost'. = *sistema âzyka i perevod*. Moskva, MGU, 193. p. 17–28.
- [8] KRVAVAC, A.: Procedure for anacts writing. = *Term-net News*, 19. sz. 1987. p. 5–8.
- [9] MILAS-BRACOVIC, M.: Struktura znavstvenog članka i njegovog autorskog sažetka. *Informatologia Jugoslavi-ca*, 19. köt. 1–2. sz. 1987. p. 51–67.
- [10] MULROW, C. D.–THACKER, S. B.–PUGH, J. A.: A proposal for more informative abstracts of review articles. = *Annals of Internal Medicine*, 106. köt. 1988. p. 613–615.
- [11] ROWLETT, R. J.: Abstracts and other information filters. = *Journal of Chemical Information and Computer Science*, 25. köt. 1985. p. 159–163.
- [12] ROWLEY, J. E.: *Abstracting and indexing*. 2nd edition. Clive Bingley, London, 1989.

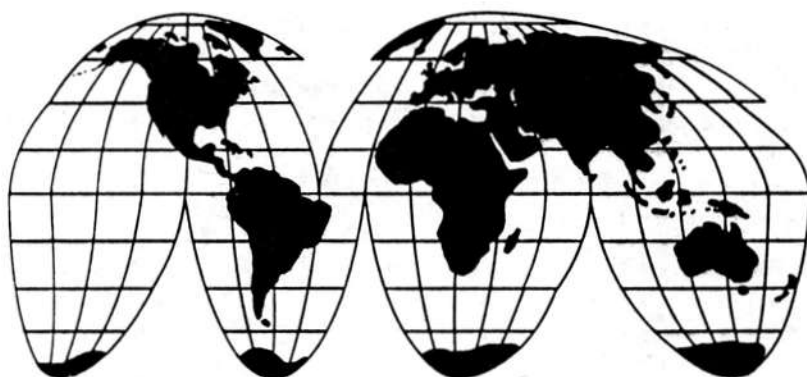
[13] SIDOROV, E. V.: K harakteristike teksta kak podsistemy (v obyčnoj kommunikacii i v kommunikacii s referirovaniem). Perevod kak lingističeskaâ problema Moskva, MGU, 1982. p. 12– 27.

[14] SOLOVEV, V. I.: Sostavlenie i redaktirovanie referatov. Voprosy teorii i praktiki 2-e izd. dop pererab. Moskva, Kniga, 1983.

[15] SZEPESVÁRY T.. Referáló és indexelő szolgáltatások a természettudományi és műszaki információs rendszerekben. OMKDK, Budapest, 1979.

Beérkezett: 1990. I. 8-án.

Itt a FAXON!

Már több mint 90 ország 25 000 könyvtára választotta partneréül folyóirat-beszerezése intézésére a FAXON ügynökséget. Nemzetközi stábunk színvonalas szolgáltatásaival segít Önnek időt és pénzt megtakarítani.

Több mint 200 000 folyóirathoz nyújtunk hozzáférést, vállaljuk a folyóiratok megrendelését, reklamálását, érkeztetését, és gondoskodunk a folyamatos szállításról. Egyre bővülő nemzetközi hálózatunk révén az Ön információgazdálkodása hatékonyabbá válik.

A korlátozott erőforrások világában érdemes tudni: itt a FAXON!

***faxon* EUROPE**

Subscription & Automation Services

Faxon Europe B.V. * P.O. Box 197, 1000 AD Amsterdam * Holland *
Tel.: 31.20.910591 * Telex: 14651 * Telefax: 31.20.911735 *
The Faxon Company * 15 Southwest Park * Westwood * Massachusetts 02090 * USA *
Telex: 681-7238 * Telefax: (617)326-5484 *
Faxon U.K. Ltd * Dormer House * 15 Dormer Place * Leamington Spa * CV32 5AA *
Tel: 44.926.450424 * Telefax: 44.926-450616 *